

Qarabağ tarixinin salnaməsi (1991-ci il)

9 yanvar 1991 - Erməni terroru Azərbaycan ərazisində növbəti aksiyaya həyata keçirib.

Laçın-Yevlax yolunda Sovet Ordusuna məxsus "UAZ-469" markalı hərbi maşının gülləbaran edilməsi nəticəsində 4 nəfər, o cümlədən "Molodyoj Azerbaydjana" qəzetinin xüsusi müxbiri Salatın Əsgərova və bölgədəki hərbi komendantlığın 3 rus zabiti qətlə yetirilib.

* * *

7 fevral 1991 - Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı ilə Şaumyan (kənd) rayonu ləğv edilib, rayonun ərazisi Goranboy rayonu ilə birləşdirilib. Mirbəşir rayonu Tərtər, Şamxor isə Şəmkir adlandırılıb.

* * *

24 fevral 1991 - Qarabağ münaqişəsi gedişində ermənilər növbəti terror aksiyası həyata keçiriblər. Laçın-Yevlax yolunda sənişin avtobusunun partladılması nəticəsində 7 azərbaycanlı həlak olub.

* * *

13 mart 1991 - Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı ilə "Stepanakert" aeroportunun Xocalı rayonu ərazisində yerləşdiyi nəzərə alınaraq onun adı dəyişdirilib və "Xocalı" aeroportu adlandırılıb. Dağlıq Qarabağdakı yeganə hava limanı bir il sonra, Xocalının işğalı nəticəsində ermənilərin nəzarətinə keçdi.

* * *

30 aprel 1991 - Dağlıq Qarabağda və ətraf rayonlarda qanunsuz silahlı birləşmələrin tərksilah edilməsi ilə bağlı əməliyyat başlanıb.

SSRİ Daxili Qoşunlarının iştirakı ilə keçirilən əməliyyatın məqsədi Azərbaycanı SSRİ-nin tərkibində saxlamaq, ittifaq referendumunu (17 mart 1991) boykot etmiş Ermənistanı isə gözdağı vermək idi.

Əməliyyat nəticəsində Xanlar (Göygöl) rayonunun Çaykənd qəsəbəsi, Hadrut (Xocavənd) rayonunun kəndləri erməni silahlı qüvvələrindən təmizlənilib.

Lakin Moskvanın Azərbaycana "üzgörenliyi" çox çəkmədi və 1991-ci ilin payızında Dağlıq Qarabağda azərbaycanlı əhaliyə qarşı etnik təmizləmə başlandı.

* * *

6 may 1991 - Azərbaycan Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Ermənistan parlamentinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsini SSRİ xalq deputatlarının növbədənənar qurultayının müzakirəsinə çıxarmaq cəhdinə etiraz olaraq Moskvaya, SSRİ Ali Sovetinə müraciət qəbul edib.

Müraciətdə nəzərə çatdırılırdı ki, Ermənistanın hərəkəti Azərbaycanın müttəfiq respublika kimi suverenliyinə kobud müdaxilədir.

Mayın 7-də SSRİ Ali Soveti Ermənistanın təşəbbüsünü rədd etdi.

* * *

14 may 1991 - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Milli Təhlükəsizlik Şurası təsis edilib.

Şuraya baş nazir, Dağlıq Qarabağ üzrə Təşkilat Komitəsinin sədri (V.Polyaniçko), güc strukturlarının rəhbərləri daxil idi. **Həmin ilin sentyabrında** qurum ləğv edildi, onun əvəzində müxalifət təmsilçilərinin də iştirakı ilə Müdafiə Şurası yaradıldı. Lakin bir neçə ay sonra o da fəaliyyətinin dayandırdı.

* * *

30 may 1991 - Erməni təxribatçılarının Azərbaycana qarşı növbəti terror aktı baş verib.

Rusiya Federasiyası Dağıstan Respublikasının Xasavyurd stansiyası yaxınlığında Moskva-Bakı sənişin qatarının partladılması nəticəsində 11 nəfər həlak olub, 22 nəfər yaralanıb.

* * *

11 iyun 1991 - Azərbaycan hökuməti Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlı əhalinin bir qisminin Xanlar (Göygöl) rayonunun Çaykənd və Qarabulaq (1991-ci ilədək ermənilər yaşayan ərazilər) kəndlərində yerləşdirilməsi barədə gecikmiş qərar qəbul edib.

Ermənistandan deportasiya edilmiş azərbaycanlı əhali hələ 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağda və ermənilər yaşayan digər ərazilərdə yerləşmək istəsə də, o vaxtkı respublika rəhbərliyi buna imkan verməmişdi.

* * *

27 iyun 1991 - Erməni silahlı birləşmələri Dağlıq Qarabağın Martuni (indiki Xocavənd) rayonunun azərbaycanlılar yaşayan Qaradağlı kəndinə hücum edərək 6 sakini qətlə yetiriblər.

Bu, Qarabağ münaqişəsi başlayandan sonra ermənilərin azərbaycanlı yaşayış məntəqəsinə ilk böyük hücumu idi.

* * *

11 iyul 1991 - Erməni silahlı dəstələrinin Ermənistanda azərbaycanlıların sonuncu yaşayış məntəqəsinə - Mehri rayonunun Nüvədi kəndinə basqınları başlayıb.

Ermənistan hüquq-mühafizə orqanları basqınların qarşısını almaq əvəzinə kənd sakinlərindən Azərbaycanla bütün əlaqələri kəsməyi tələb ediblər. Bu şantajdan bir qədər sonra (avqust) Nüvədi əhalisi deportasiya olundu.

* * *

31 iyul 1991 - Erməni terrorizmi Azərbaycana qarşı növbəti aksiyanı həyata keçirib.

Moskva-Bakı marşrutu üzrə hərəkət edən sənişin qatarının Dağıstan Respublikasının Temirtau stansiyası yaxınlığında partladılması nəticəsində 16 nəfər həlak olmuş, 20 nəfər yaralanıb.

* * *

2 avqust 1991 - Erməni təxribatçıları Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinə qarşı daha bir terror aktı həyata keçiriblər. Hadrut (Xocavənd) rayonunun Dolanlar kəndində "QAZ-53" markalı avtomaşının partladılması nəticəsində 4 nəfər həlak olub 8 nəfər yaralanıb.

* * *

8 avqust 1991 - Ermənistan ərazisindəki sonuncu azərbaycanlı yaşayış məntəqəsi - Mehri rayonunun Nüvədi kəndi erməni silahlı qüvvələrinin hücumu nəticəsində talan edilib. Erməni qüvvələri kəndin bütün əhalisini zorla deportasiya ediblər. 1988-ci ildə Ermənistanda azərbaycanlı əhaliyə qarşı başlanan etnik təmizləmə sona çatıb.

* * *

21 avqust 1991 - Erməni təxribatçı dəstələrinin Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinə qarşı terror hücumları davam edib.

Hadrut rayonunun Şadaxt kəndi yaxınlığında sənişin avtobusunun partladılması nəticəsində 2 nəfər həlak olub, 10 nəfər ağır yaralanıb.

* * *

2 sentyabr 1991 - Ermənilərin Qarabağ avantürası yeni mərhələyə keçib, qondarma dövlətin - "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nın yaradıldığı elan olunub.

Qərar "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Xalq Deputatları Soveti"nin (səlahiyyət müddəti hələ 1988-ci ilin yanvarında başa çatmışdı) erməni deputatlarının adından qəbul edilmişdi.

Qərara əsasən, inzibati baxımdan heç vaxt Dağlıq Qarabağ muxtariyyətinə aid olmamış keçmiş Şaumyan rayonu (1991-ci ildə Goranboy rayonuna birləşdirilib) da qondarma "respublika"nın ərazisi elan edilmişdi.

* * *

3 sentyabr 1991 - Azərbaycan Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti erməni separatçılarının "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nın yaradılması barədə qərarı antikonstitusion elan edib.

* * *

5 sentyabr 1991 - Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin yaradılması barədə prezident fərmanı verilib. C.Naxçıvanski adına hərbi məktəbin rəisi, general-leytenant Valeh Bərşadlı ölkənin ilk müdafiə naziri təyin edilib.

Lakin müdafiə naziri təyin edilsə də, o vaxtkı hakimiyyətin (prezident A.Mütəllibov) astagəl siyasəti üzündən Azərbaycanda Milli Ordu hələ yaradılmamışdı.

Yalnız bir ay sonra (9 oktyabr) Ali Sovet Silahlı Qüvvələrinin yaradılması haqqında qanun qəbul etdi.

* * *

7 sentyabr 1991 - Erməni təxribatçı dəstələri Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinə qarşı növbəti terror aktları həyata keçiriblər.

Hadrut (Xocavənd) rayonunun Tuğ kəndinə silahlı basqın nəticəsində kəndin 2 sakini öldürülüb. Xankəndi yaxınlığında sənişin avtobusunun atəşə tutulması nəticəsində isə 3 azərbaycanlı öldürülüb, 4 nəfər yaralanıb.

9 sentyabr 1991 - Erməni silahlı dəstələri Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinə qarşı yeni terror aktları həyata keçiriblər.

Ağdam-Xocavənd avtobusunun atəşə tutulması nəticəsində 5 nəfər qətlə yetirilib 34 nəfər yaralanıb.

Həmin gün Ağdam-Qaradağlı marşrutu üzrə avtobusun gülləbaran edilməsi nəticəsində 8 azərbaycanlı həlak olmuş, 42 nəfər xəsarət almışdı.

* * *

21 sentyabr 1991 - Rusiya prezidenti Boris Yeltsin və Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sahmanlanmasına vasitəçilik etmək təşəbbüsü ilə Bakıya gəliblər.

Rusiya və Qazaxıstan rəhbərləri Bakıdakı görüşlərdən sonra Dağlıq Qarabağa (Xankəndiyə), oradan isə Yerevana gedərək Jeleznovodskda (Rusiya) Azərbaycan-Ermənistan danışıqlarının təşkilinə barədə müzakirələr aparıblar.

* * *

23 sentyabr 1991 – Rusiyanın Stavropol vilayətinin Jeleznovodsk şəhərində Rusiya prezidenti B.Yeltsin və Qazaxıstan prezidenti N.Nazarbayevin vasitəçiliyi ilə Ermənistan və Azərbaycan rəhbərləri A.Mütəllibov və L.Ter-Petrosyan arasında görüş keçirilib.

Görüşdə Dağlıq Qarabağın erməni və azərbaycanlı icmalarının nümayəndələri də iştirak edib. Görüş münaqişənin sülh yolu ilə həllinə dair bəyannamə imzalanıb.

Lakin bu anlaşmaya rəğmən bir neçə gün sonra erməni silahlı qüvvələrinin Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinə qarşı yeni hücumları başlayıb.

* * *

26 sentyabr 1991 - Erməni təxribatçıları azərbaycanlı əhaliyə qarşı növbəti terror aktı törədiblər.

Yevlax-Laçın yolunda minik avtomaşının partladılması nəticəsində 2 nəfər həlak olub, 4 nəfər yaralanıb.

* * *

29 sentyabr 1991 – Prezident Ayaz Mütəllibov Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Şurasının yaradılması barədə fərman verib. Müdafiə Şurasında müxalifət təmsilçilərinə də yer ayrılıb.

Ermənistanın hərbi təcavüzünün genişləndiyi bir vaxtda ordu quruculuğuna real şərait yarada bilməyən Mütəllibov iqtidarı bu addımla əslində siyasi məqsəd güdür və müxalifətin hakimiyyətə qarşı kəskin çıxışlarını qismən səngitmək istəyirdi.

Nəticədə ordu quruculuğuna heç bir töhfə verməyən və iqtidarla müxalifətin qarşılıqlı intriqa meydanına çevrilən qurum bir neçə aydan sonra ləğv edildi.

* * *

4 oktyabr 1991 - Erməni silahlı dəstələri Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Martuni və Hadrut rayonlarında azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinə hücumlara başlayıblar.

Bu, iki həftə öncə Ermənistan və Azərbaycan rəhbərliyi arasında əldə olunmuş **Jelesnovodsk (23 sentyabr) razılaşmasının pozulması** idi.

İki ay sürən silahlı basqınlar nəticəsində 30-dan çox yaşayış məntəqəsində azərbaycanlı əhalinin etnik təmizlənməsi həyata keçirildi. SSRİ Daxili Qoşunlarının regiondakı bölmələri baş verənlərə seyrci idi.

* * *

9 oktyabr 1991 - Ali Sovetin növbədənənar sessiyasında "Azərbaycan Respublikasının milli özünümüdafiə qüvvələri haqqında" qanun qəbul edilib.

Ermənistanda nizami ordu hələ 1991-ci ilin əvvəlində yaradılrsa da, Azərbaycan rəhbərliyi ordu quruculuğuna başlamağa tələsmirdi və uzun çək-çevirdən sonra yalnız bu qanunun qəbulu mümkün olmuşdu.

9 oktyabr tarixi 1998-ci ilədək Azərbaycanda Milli Ordu günü kimi qeyd olunurdu. Həmin il prezident Heydər Əliyevin imzaladığı fərmanla Silahlı Qüvvələr günü kimi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun yarandığı tarix (**26 iyun 1918-ci il**) qeyd olunmağa başlandı.

* * *

19 oktyabr 1991 - Erməni dəstələri Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinə qarşı daha bir terror aktı törədiblər. Ağdərə (Mardakert) rayonunun Sırxavənd kəndi yaxınlığında minik avtomaşınının partladılması nəticəsində 3 nəfər həlak olub, 2 nəfər yaralanıb.

* * *

25 oktyabr 1991 – Prezident Ayaz Mütəllibov Azərbaycan Respublikasının Dövlət Şurasının yaradılması və dövlət katibi postunun təsis edilməsi barədə fərmanlar verilib.

Yeni qurumun aqibəti ondan öncə təsis edilən Təhlükəsizlik Şurası və Müdafiə Şurasının aqibətindən fərqlənmədi. A.Mütəllibov müxalifəti bu məşvərətçi qurumlara cəlb etməklə öz hakimiyyətinin ömrünü uzatmaq məqsədi güdüdü. Dövlət katibi postuna təyin edilən akademik Tofiq İsmayılov bir ay sonra Qarakənd faciəsində (20 noyabr) həlak oldu.

* * *

10 noyabr 1991 - Azərbaycan Ali Soveti Dağlıq Qarabağ və Azərbaycan-Ermənistan sərhədində erməni silahlı qüvvələrinin hücumlarının genişlənməsi ilə bağlı xarici dövlətlərin parlamentlərinə müraciət qəbul edib.

* * *

20 noyabr 1991 - Erməni silahlı qüvvələri Qarabağ münaqişəsi gedişində Azərbaycana qarşı ən böyük terror aktını həyata keçiriblər.

Martuni (Xocavənd) rayonunun Qarakənd kəndinin səmasında içərisində Azərbaycanın dövlət və hökumət rəhbərlərinin olduğu "Mi-8" vertolyotu raketlə vurulub.

Vertolyotda olan 22 nəfərin hamısı, o cümlədən dövlət katibi Tofiq İsmayılov, baş prokuror İsmət Qayıbov, dövlət müşaviri Məhəmməd Əsədov, baş nazirin müavini Zülfü Hacıyev, SSRİ xalq deputatları Vaqif Cəfərov, Vəli Məmmədov, Prezident Aparatının şöbə müdiri Osman Mirzəyev, DQMV prokuroru V.Plavski, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi regionunda Rusiya və Qazaxıstanın müşahidəçilər qrupunun rəhbərləri, jurnalistlər və vertolyotun heyət üzvləri **həlak olub**.

Faciə ilə bağlı **Azərbaycanda üçgünlük (21-23 noyabr) matəm** elan edilib.

Qarakənd terroru Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinə dair iki ay öncə Jelesnovodskda əldə edilmiş razılaşmanın sonu oldu və münaqişə tam hərbi müstəviyə qədəm qoydu.

* * *

26 noyabr 1991 – Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyasında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin ləğv edilməsi barədə qərar qəbul olunub.

Qərar ermənilərin qondarma dövlət - "Dağlıq Qarabağ Respublikası" yaratmaq qərarına (**2 sentyabr 1991**) cavab olaraq qəbul edilmişdi.

Ali Sovetin qərarına əsasən, keçmiş DQMV-nin inzibati mərkəzi olan **Stepanakert şəhərinin adı dəyişdirilərək Xankəndi adının bərpası** olunub, habelə Mardakert və Martuninin tarixi adlarının (Ağdərə və Xocavənd) bərpası barədə qanun qəbul edib.

Dağlıq Qarabağda Hadrut və Əsgəran rayonları ləğv edilib, Hadrutun ərazisi Xocavənd rayonunun tərkibinə, Əsgəranın ərazisi isə yeni yaradılan Xocalı rayonunun tərkibinə verilib.

* * *

27 noyabr 1991 - Dağılmaqda olan imperiyanın sonuncu mərkəzi orqanı - SSRİ Dövlət Şurası Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair növbəti deklarativ qərar qəbul edib.

Qərarın adı onun mahiyyətindən xəbər verirdi: "DQMV-də, Azərbaycan Respublikasının və Ermənistan Respublikasının sərhədyanı rayonlarında vəziyyəti sabitləşdirmək tədbirləri haqqında".

Sənəddə Dağlıq Qarabağ ayrıca ərazi subyekti kimi göstərilmiş və onun Azərbaycanın ərazisi olduğu heç bir yerdə qeyd olunmamışdı.

Bu, 1989-cu ilin yanvarından, yəni Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti xüsusi idarətmə forması ilə Moskvanın nəzarətinə verildəndən sonra ittifaq orqanları tərəfindən qəbul edilən qərarların davamı idi.

SSRİ Dövlət Şurası Ermənistandan Dağlıq Qarabağın ilhaqı haqqında qərarı (**1 dekabr 1989**) ləğv etməyi tələb etsə də, Yerevan bunu qulaqardına vurdu.

* * *

10 dekabr 1991 - Dağlıq Qarabağ erməniləri "müstəqillik haqqında referendum" keçiriblər.

Bölgədə azərbaycanlı əhaliyə qarşı etnik təmizləmənin keçirildiyi bir vaxtda təşkil olunan aksiya heç bir hüquqi əsasa malik deyildi və Ermənistandan savayı kimse tərəfindən tanınmadı.

* * *

11 dekabr 1991 – Azərbaycan Xalq Cəbhəsi başda olmaqla müxalifət qüvvələrinin təzyiqi ilə general-leytenant Valeh Bərdadlı müdafiə naziri vəzifəsindən azad edilib, onun yerinə respublikanın hərbi komissarı Tacəddin Mehdiyev təyin edilib.

İki aya yaxın nazir olan T.Mehdiyev "Daşaltı faciəsi" (**26 yanvar 1992**) ilə yadda qaldı.

* * *

19 dekabr 1991 - Azərbaycanla Ermənistan arasında dəmir yolu nəqliyyatı tamamilə dayandırılıb. Azərbaycan bu məcburi addımı Ermənistan tərəfin Mehri rayonu ərazisində qatarlara mütəmadi hücumların edilməsinə cavab olaraq atmışdı.

Bu ərazidə Bakı-Naxçıvan marşrutu ilə hərəkət edən qatarlara basqınlar hələ **1989-cu ildə** başlamış və o vaxtdan dəmir yolunda hərəkət dəfələrlə kəsilmişdi. Əslində ermənilər bunda maraqlı idilər, çünki Azərbaycan-Ermənistan dəmir yolu əlaqəsinin dayandırılması nəticə etibarilə Naxçıvanı ağır iqtisadi blokadaya saldı.

Eyni zamanda, ermənilər bu faktdan sui-istifadə edərək 1992-ci ildə ABŞ Konqresində Azərbaycana qarşı **907 sayılı qadağanın** qəbuluna nail oldular.

* * *

26 dekabr 1991 - Xankəndi (Stepanakert) şəhərindən sonuncu azərbaycanlı ailələr qovulub, 1989-cu ildən şəhərdə azərbaycanlılara (7 min nəfər) qarşı aparılan etnik təmizləmə başa çatıb.

26 dekabr **Xankəndinin ermənilər tərəfindən işğalı günüdür.**

Qarabağ tarixinin salnaməsi (1992-ci il)

8 yanvar 1992 - Erməni təxribatçı dəstələri Azərbaycana qarşı daha bir terror əməli həyata keçiriblər.

Türkmənistandan Krasnovodsk (Türkmənbaşı) - Bakı marşrutu ilə hərəkət edən dəniz bərəsində törədilən terror aktı nəticəsində 25 nəfər həlak olub, 88 nəfər yaralanıb.

* * *

19 yanvar 1992 - Erməni silahlı qüvvələri Şuşa rayonunun Kərkicahan kəndini işğal ediblər.

Strateji ərazidə yerləşən kəndi ələ keçirəndən sonra ermənilər Şuşa üzərinə aramsız raket hücumlarına başlayıblar.

- **Həmin gün** Ermənistan silahlı qüvvələri muxtar respublikanın Kərki kəndini işğal ediblər.

* * *

26 yanvar 1992 - Azərbaycan Milli Ordusunun Dağlıq Qarabağdakı ilk böyük əməliyyatı uğursuzluğa düşərək olub.

Müdafiə naziri Tacəddin Mehdiyevin rəhbərlik etdiyi batalyonun Şuşanın Daşaltı kəndində pusquya düşməsi nəticəsində 70-ə yaxın hərbcimiz həlak olmuşdu.

* * *

28 yanvar 1992 - Qarabağ müharibəsi gedişində erməni silahlı qüvvələri Azərbaycanın dinc əhalisinə qarşı daha bir dəhşətli terror aktı həyata keçiriblər.

Ağdam-Şuşa marşrutu ilə uçan "Mİ-8" sərnişin vertolyotu Xankəndindən atılmış "yer-hava" tipli raketlə vurulub. Vertolyotdakı 44 nəfərin hamısı həlak olub.

Bu, dünya aviasiya tarixində ən böyük mülki vertolyot qəzalarından sayılır.

* * *

30 yanvar 1992 - Praqada Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (1995-ci il yanvarın 1-dən ATƏT) üzvü olan ölkələrin Xarici İşlər Nazirləri Şurasının toplantısı keçirilib. Toplantıda Azərbaycan və Ermənistan ATƏM üzvlüyünə qəbul

olunub.

Təşkilat Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə məşğul olmaq üçün regiona missiya göndərmək barədə qərar qəbul edib. ATƏM Azərbaycanın daxil olduğu ilk Avropa təşkilatı olmuşdur.

* * *

7 fevral 1992 - Erməni silahlı qüvvələri **1991-ci ilin dekabrından** mühasirədə saxladıkları strateji əhəmiyyətli Sırxavənd kəndini (Ağdərə rayonu) işğal edib.

1992-ci ilin yayında Milli Ordunun Qarabağın şimalında apardığı əməliyyat zamanı Ağdərə rayonunun böyük hissəsi, o cümlədən Sırxavənd işğalçılardan təmizlənmişdi.

1993-cü ilin fevralında bu ərazilər xəyanət nəticəsində yenidən ermənilərin əlinə keçdi.

* * *

11 fevral 1992 - Erməni silahlı qüvvələri Şuşa rayonunun Malıbəyli və Quşçular kəndlərini işğal ediblər.

* * *

13 fevral 1992 - Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı regiona ATƏT-in (o vaxt ATƏM adlanırdı) ilk missiyasının səfəri başlayıb.

Çexoslovakiya (ATƏT-ə sədrlik edirdi) prezidenti administrasiyasının rəhbəri Karel fon Şvartsenberqin başçılıq etdiyi heyət bir həftə ərzində Bakı, Yerevan və Xankəndidə olmuşdu.

* * *

17 fevral 1992 - Erməni silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağın Xocavənd (Martuni) rayonunda azərbaycanlıların yaşadığı Qaradağlı kəndini işğal ediblər.

Bunadək kənd dəfələrlə erməni qüvvələrinin hücumlarına məruz qalmışdı. İşğal zamanı kəndin 70-dək sakini öldürülüb və yaralanıb.

* * *

17 fevral 1992 - Azərbaycanın Müdafiə Nazirliyinin rəhbərliyində növbəti dəyişiklik olub, Daşaltı (26 yanvar) faciəsinin günahkarı hesab edilən Təcəddin Mehdiyev müdafiə naziri vəzifəsindən azad edilib.

Müdafiə naziri vəzifəsinin müvəqqəti icrası nazirin 1-ci müavini, Baş Qərargah rəisi Şahin Musayevə tapşırılıb. Azərbaycanın Qarabağdakı itkilərində xüsusi "rolu" olan general Ş.Musayev 1992-c ilin mayında Şuşanın işğalından sonra ölkədən qaçdı.

* * *

24 fevral 1992 - İranın xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayəti Qarabağ münaqişəsində ilk vasitəçilik təşəbbüsü ilə Bakıya səfərə gəlib.

* * *

24 fevral 1992 - Azərbaycanda ordu quruculuğunda mənfi izlər buraxan kadr dəyişiklikləri davam edib. Ağdam rayonunun hərbi komendantı Tahir Əliyev yeni müdafiə naziri təyin olunub.

* * *

26 fevral 1992 - Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü gedişində tarixin dəhşətli qətlamlarından biri baş verib.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı qüvvələri Xankəndi (Stepanakert) şəhərindəki keçmiş sovet ordusunun 366-cı alayının erməni zabitlərinin (onlardan biri - Seyran Ohanyan sonradan Ermənistanın müdafiə naziri oldu) bilavasitə rəhbərliyi ilə Xocalı şəhərinə hücum ediblər.

Xocalıda dinc əhaliyə qarşı həyata keçirilən qətliam nəticəsində 613 nəfər, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın və 70 qoca vəhşiliklə qətlə yetirilib. Şəhərin 1275 sakini əsirlik dəhşətini yaşadığından sonra azadlığa buraxılıb. 150 nəfərin aqibəti naməlum olaraq qalıb. 130 uşaq yetim qalıb, 8 ailənin bütün üzvləri öldürülüb.

Xocalı qətliamı bəşəriyyət əleyhinə ən ağır cinayətlərlə bir sırada dayanır.

* * *

28 fevral 1992 - Azərbaycanın Qarabağ bölgəsindəki silahlı qüvvələrinin vahid komandanlıq altında birləşdirilməsi barədə fərman verilib. Bu iş müdafiə nazirinin 1-ci müavini, general-mayor Dadaş Rzayevə həvalə olunub.

Prezident Ayaz Mütəllibov Xocalının işğalından sonra bu gecikmiş addımı atmışdı.

* * *

29 fevral 1992 - Ermənistanın silahlı qüvvələri Rusiyanın (keçmiş SSRİ-nin) respublika ərazisindəki 7-ci ordusunun köməyi ilə Laçın rayonuna ilk dəfə genişmiqyaslı hücum ediblər. Hücumun qarşısı alınıb.

* * *

1 mart 1992 - MDB-nin Birləşmiş Silahlı Qüvvələrinin baş komandanı, marşal Yevgeni Şapoşnikovun əmri ilə keçmiş Sovet Ordusunun 366-cı motoatıcı alayının Xankəndi (Stepanakert) şəhərindən çıxarılmasına başlanıb.

Xocalı qətliamında iştirak etmiş alayın əslində bütün hərbi texnikası bundan öncə ermənilərin əlinə keçmişdi. Alayın erməni əsilli hərbi qulluqçuları (təxminən 100 nəfər) də Xankəndidə qaldı, qalan şəxsi heyət Tbilisiyə köçürüldü və bundan sonra alay rəsmən ləğv edildi.

* * *

1 mart 1992 - Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin Praqadakı rəhbər toplantısında təşkilatın **1992-ci ilin fevralında** regionda səfərdə olmuş ilk missiyanın hazırladığı hesabat əsasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı bəyanat qəbul olunub.

ATƏM-in (1995-ci ildən ATƏT) Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı ilk sənədindən aydın oldu ki, bu təşkilat problemə real və obyektiv yanaşmadan uzaqdır.

* * *

5 mart 1992 - Erməni silahlı qüvvələri Ağdamın Sırxavənd kəndini güclü atəşə tutublar. Kəndin 10 sakini həlak olub.

* * *

5-6 mart 1992 - Azərbaycan Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasında Xocalı faciəsi ilə bağlı gərgin müzakirələr başlayıb. Parlament binasını mühasirəyə almış xalq kütlələrinin etirazı və müxalifətin təzyiqi altında Ali Sovetin sədri Elmira Qafarova istefa verib. Onun yerinə Tibb Universitetinin rektoru, deputat Yaqub Məmmədov Ali Sovetin sədri seçilib.

Martın 6-da Ali Sovetin fəvqəladə sessiyasında hakimiyyət dəyişikliyi davam edib. Ali Sovet sədrinin ardınca prezident Ayaz Mütəllibov da istefa verməyə məcbur olub.

Ali Sovetin sədri Yaqub Məmmədov, eyni zamanda, prezident səlahiyyətlərini icra etməyə başlayıb.

* * *

11 mart 1992 - Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi erməni qüvvələrinin Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı əhalisinə qarşı zorakılıq və hücumlarını pisləyən bəyanat qəbul edib.

* * *

12 mart 1992 - Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyinin tərkibində **1991-ci ilin sonunda** ayrıca struktur kimi formalaşan Daxili Qoşunlar Ermənistanın ölkəmizə qarşı hərbi təcavüzünə qarşı ilk döyüşdə iştirak edib.

Prezident Heydər Əliyevin 9 mart 1995-ci il tarixli fərmanı ilə **12 mart Daxili Qoşunlar günü elan edilib.**

* * *

13 mart 1992 - Helsinkidə ATƏM-in (1995-ci ildən ATƏT) rəhbər komitəsinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı ilk təcili iclası çağırılıb. İclasın yekunu kimi ATƏT-in Minsk Qrupu təşkil edildi.

* * *

16 mart 1992 - Azərbaycanın Müdafiə Nazirliyində rəhbər dəyişiklikləri davam edib. Prezident səlahiyyətlərinin icraçısı Yaqub Məmmədovun sərəncamı ilə Şuşanın hərbi komendantı Rəhim Qazıyev müdafiə naziri təyin edilib.

* * *

18 mart 1992 - BMT baş katibinin xüsusi nümayəndəsi Sayrus Vens Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı vəziyyətlə tanış olmaq üçün Bakıya gəlib. BMT rəsmisi Bakıdan sonra Yerevan və Xankəndiyə səfər edib.

* * *

24 mart 1992 - ATƏM (1995-ci ildən ATƏT) Şurasının Helsinkidə keçirilən toplantısında Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması üzrə Minskə konfrans keçirmək barədə qərar qəbul edilib.

Minsk konfransı ilə bağlı **Azərbaycan, Ermənistan, evsahibi ölkə Belarus, habelə Çexoslovakiya (1993-dən Çexiya və Slovakiya), Fransa, Almaniya, İtaliya, Rusiya, İsveç, Türkiyə və ABŞ-in (cəmi 12 ölkə) iştirakı ilə işçi format - Minsk Qrupu** yarandı.

Sonrakı müddətdə Minsk konfransı çağırılmasa da, Minsk Qrupu Qarabağ münaqişəsində vasitəçilik təsisatı kimi formalaşdı.

1997-ci ildən qrupda ABŞ, Rusiya və Fransanın iştirakı ilə üçlü həmsədrlik institutu fəaliyyət göstərir.

* * *

31 mart 1992 - Dağlıq Qarabağ ətrafında işğalçı hücumlarını genişləndirən erməni silahlı qüvvələri Füzuli rayonunun Hoğa kəndini işğal ediblər.

* * *

8 aprel 1992 - Prezident səlahiyyətlərinin icraçısı Yaqub Məmmədovun fərmanı ilə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ətrafındakı rayonlarında və Ermənistanla sərhəd bölgələrdə birbaşa prezident üsul-idarəsi tətbiq edilib.

* * *

7-8 may 1992 - Tehrandə Azərbaycan və Ermənistan rəhbərlərinin (Yaqub Məmmədov və Levon Ter-Petrosyan) görüşü olub.

İkigünlük müzakirələrin yekunu olaraq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinə dair birgə bəyanat qəbul olunub. Tehrandə danışıqların getdiyi vaxtda erməni hərbi qüvvələrinin Şuşaya hücumu başlamışdı.

* * *

8 may 1992 - Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağdakı ən böyük yaşayış məntəqəsi olan Şuşa şəhərini işğal ediblər. Şuşanın işğalı həmin dövrdə respublikadakı faktiki hakimiyyətsizliyin, ordu hissələrinin siyasi oyunlara cəlb edilməsinin nəticəsi idi.

Ermənilər Şuşanın işğalı ilə Dağlıq Qarabağa nəzarəti tamamilə ələ keçirdilər.

Rayonun 20 minə yaxın əhalisi didərgin düşdü.

Bu itki ilə Azərbaycan mədəniyyətinə də ağır zərbə dəydi. Təkcə Şuşa şəhərində 8 muzey, 31 kitabxana, 17 klub, 8 mədəniyyət evi talan edilmişdi.

* * *

12 may 1992 - Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirəl Şuşanın işğalı ilə bağlı bəyanat verib. Dəmirəl Ermənistanın təcavüzünün genişlənməyəcəyi halda Türkiyənin Azərbaycana hərbi yardım göstərə biləcəyini bildirib.

* * *

14 may 1992 - Ali Sovetin növbədənənar sessiyasında Xocalı hadisələrini araşdıran deputat komissiyası hesabatı dinlənilib.

Xocalı hadisələrini araşdıran deputat komissiyası iki ay öncə prezidentlikdən istefa vermiş Ayaz Mütəllibovun günahkar olmadığını elan edəndən sonra parlament 6 mart 1992-ci il tarixli qərarını ləğv edərək onun prezident vəzifəsinə qaytarılması barədə qərar qəbul edib. Lakin bu qərarın ömrü cəmi bir gün oldu.

* * *

18 may 1992 - Ermənistan silahlı qüvvələri mayın 15-dən davam edən güclü hücumlardan sonra Laçın rayonunu (ərazisi 1835 kv km, əhalisi 63 min nəfər) işğal olunub.

İşğal zamanı 300-dən çox adam həlak olmuş və itkin düşmüşdü.

Rayon ərazisində 9 minə yaxın tikili, yüzlərlə tarix-mədəniyyət abidəsi talan edilib. Laçının işğalı ilə Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü Dağlıq Qarabağın hüdudlarından kənara çıxdı.

18 may 1992 - Laçının ermənilər tərəfindən işğal edildiyi bir vaxtda Bakıda hakimiyyət məsələsi həll edilib. Ali Sovetin növbədənənar sessiyasında Yaqub Məmmədov parlamentin sədri və prezident səlahiyyətlərinin icraçısı vəzifəsindən istefa verib.

Ali Sovetin sədri vəzifəsinə Xalq Cəbhəsi sədrinin müavini İsa Qəmbər seçilib.

19 may 1992 - Türkiyə hökuməti Ermənistanın Azərbaycana qarşı artan hərbi təcavüzü ilə bağlı yeni bəyanat verib.

Bəyanatda bildirilirdi ki, Şuşa və Laçının işğalı, Ermənistanın Naxçıvan üzərinə hücumlarının genişlənməsi Türkiyəni hadisələrə seyrçi qoya bilməz. Türkiyə 1921-ci il Qars müqaviləsinə əsasən, Naxçıvanın təhlükəsizliyi ilə bağlı məsuliyyət daşdığını nəzərə çatdırıb.

20 may 1992 - Ermənistan silahlı qüvvələri Şuşa və Laçının işğalından sonra Azərbaycanın bütün sərhədboyu yaşayış məntəqələrinə hücumları genişləndiriblər. Zəngilan rayonunun Qazançı kəndi yaxınlığında "UAZ-469" markalı avtomaşının ermənilər tərəfindən silahlı basqına məruz qalması nəticəsində 2 azərbaycanlı həlak olub, 2 nəfər yaralanıb.

25 may 1992 - Moskvada Rusiya prezidenti Boris Yeltsin və Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirəlin görüşündə Ermənistan və Azərbaycanı sülh danışıqlarına çağıran birgə bəyanat verilib.

1 iyun 1992 - Roma şəhərində ATƏM-in (1995-ci ildən ATƏT) himayəsi altında Qarabağ nizamlanması üzrə ilk danışıqlar başlanıb.

Müzakirələrdə Azərbaycan və Ermənistanla yanaşı, Minsk qrupunda təmsil olunan ölkələrin (Rusiya, ABŞ, İtaliya, Almaniya, Çexoslovakiya, İsveç, Fransa, Türkiyə, Belarus) nümayəndələri iştirak edirdilər.

Bu format barədə razılıq həmin ilin martında ATƏM rəhbərliyinin Helsinki toplantısında əldə olunmuşdu.

15 iyun 1992 - Azərbaycanın Milli Ordu birləşmələrinin Xocalı və Əsgəran istiqamətində hücumları başlanıb. Döyüşləri lentə alan telejurnalist Çingiz Mustafayev Naxçıvan kəndi yaxınlığında həlak olub. Ç.Mustafayev ölümündən sonra "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" adı verildi.

4 iyul 1992 - Azərbaycanın ordu hissələri Dağlıq Qarabağın şimalında aparılan əməliyyat gedişində Mardakert (Ağdərə) rayon mərkəzini erməni işğalçı qüvvələrindən azad ediblər.

Rayonun böyük bir hissəsinin nəzarətə götürülməsi nəticəsində Azərbaycan Qarabağ müharibəsində mövqe üstünlüyü əldə etmişdi. Lakin hərbi-strateji baxımdan qeyri-peşəkar və darmacalda hazırlanıb həyata keçirilən əməliyyat tezliklə əks nəticə doğurdu.

1992-ci ilin payızından Azərbaycan Qarabağda itkilərlə üzləşdi, Ağdərə rayonu isə 1993-cü ilin fevralında qismən, iyunda isə bütünlüklə erməni qüvvələrinin əlinə keçdi.

8 iyul 1992 - ATƏM-in (1995-ci ildən ATƏT) Helsinkidə keçirilən zirvə toplantısında iştirak edən prezident Əbülfəz Elçibəy Azərbaycanın təşkilata üzvlüyünə dair sənədləri, o cümlədən Helsinki Yekun Aktını (1975) imzalayıb. Azərbaycan ATƏM-ə 1992-ci il yanvarın 30-da qəbul olunmuşdu.

7 avqust 1992 - Azərbaycanda "Ərazi müdafiə qərargahlarının yaradılması haqqında" fərman verilib. Qərar sərhəd bölgələrində və Dağlıq Qarabağda erməni qüvvələrinin hücumlarının qarşısını almaq üçün yerli əhalinin səfərbər olunmasını nəzərdə tuturdu. Lakin nəticə etibarilə bu addım hərbi özbaşınalığa, vahid komandanlığa tabe olmayan silahlı dəstələrin yaranmasına rəvac verdi.

19 sentyabr 1992 - Soçidə Rusiya müdafiə nazirinin vasitəçiliyi ilə Azərbaycan və Ermənistan müdafiə nazirlərinin görüşündə atəşkəsə dair razılıq əldə olunub. Tərəflər hərbi əməliyyatların iki ay ərzində dayandırılması barədə anlaşma imzalayıblar. Rusiyanın vasitəçiliyinin arxasında sonradan münaqişə bölgəsinə rus sülhməramlılarının yeridilməsi niyyəti də vardı. Lakin anlaşma erməni tərəfin günahı üzündən tezliklə pozuldu.

24 sentyabr 1992 - Azərbaycan Milli Ordusu Ermənistan işğalçı qüvvələri ilə apardığı döyüşlər nəticəsində Dağlıq Qarabağdakı iri yaşayış məntəqələrdən olan Xocavənd (Martuni) rayon mərkəzini nəzarətə götürüb.

2 oktyabr 1992 - Ermənistan silahlı qüvvələri Xocavənd rayonunu tamamilə işğal ediblər.

Xocavənd rayonu 1991-ci ilin noyabrında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ləğv edildikdən sonra Martuni və Hadrut rayonlarının əsasında (ərazisi 1458 kv km) yaradılmışdı.

Rayon bir şəhər (Xocavənd-Martuni), iki iri qəsəbə (Qırmızıbazar və Hadrut), 83 kənddən (30-dək azərbaycanlılar yaşayan kənd) ibarətdir.

1992-ci ilin avqust-sentyabrında Azərbaycan Ordusunun hissələri Xocavənd şəhərini və rayonun bir sıra kəndlərini nəzarətə götürsələr də, sonradan bu mövqeləri itirdilər.

7 oktyabr 1992 - Laçın-Şuşa istiqamətində hərbi əməliyyat keçirən Azərbaycan ordu hissələri məğlubiyyətə uğrayıb.

Buna rəğmən əməliyyata rəhbərlik edən korpus komandiri Sürət Hüseynov prezident Ə. Elçibəy tərəfindən "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" adı ilə təltif olunub.

S.Hüseynov əməliyyat nəticəsində Laçının azad olunacağını vəd etmişdi və onun təltif olunması barədə fərman da öncədən (?) imzalanmışdı.

9 oktyabr 1992 - Bakının "Azadlıq" meydanında Azərbaycan Milli Ordusunun ilk hərbi paradı keçirilib. Paradda Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin müxtəlif qoşun növləri, o cümlədən Qarabağda Ermənistan işğalçı qüvvələrinə qarşı bir sıra uğurlu əməliyyatlar keçirmiş ordu hissələri iştirak edib.

24 oktyabr 1992 - ABŞ Konqresində keçmiş sovet respublikalarına humanitar yardımı tənzimləyən qanuna - "Azadlığa Dəstək Aktı"na 907 sayılı düzəliş əlavə edilib. Erməni lobbisinin təşəbbüsü ilə qəbul edilən sənəd Azərbaycana ABŞ-ın dövlət yardımını qadağan edirdi. Azərbaycan uzun müddət 907-nin ləğvi üçün səy göstərdi, yalnız 2001-ci ilin sonunda Konqres ABŞ administrasiyasının müraciət əsasında qadağanın qüvvəsini dayandırdı.

9 dekabr 1992 - Ermənistan silahlı qüvvələri atəşkəs barədə Soçi razılaşmasını (sentyabr) pozaraq Zəngilan rayonunun sərhəd kəndlərinə hücumu başlayıblar. Üç gün sürən döyüşlər nəticəsində erməni qüvvələri rayonun 8 kəndini işğal ediblər. Ermənilərin bu ərazidə möhkəmlənməsi 1993-cü ilin payızında Zəngilan rayonunun işğalında mühüm rol oynadı.